

Petr Glombíček
KE GENEALOGII
ZDRAVÉHO ROZUMU

Praha (Togga) 2020, 303 str.

Autor recenzované knihy, Petr Glombíček, se pojmem zdravého rozumu zabývá již řadu let. Vůbec poprvé se nám však do rukou dostává ucelená monografie, která shrnuje autorův výzkum. Ačkoli „móda zdravého rozumu“ vrcholila zejména v osmnáctém století, kniha čtenáře provádí od antických koncepcí zdravého rozumu až, jak autor uvádí, k „povrchnímu“ kantovskému významu, který více či méně přetrvál do dnešních dní. Autor zároveň ukazuje, že zdravý rozum není vůbec jednoznačně definovatelný, triviální pojem. Naopak, dá se důmyslně užívat v různých kontextech a v různých významových obměnách.

Zdravý rozum je pojem, který je hojně užíván v běžné řeči i v rozličných filosofických diskusích – zde může zahrnovat apel na davové mínění, na rozumové schopnosti každého jednotlivce, na autoritu, nebo na poslední instanci, na niž se při diskusi lze odvolat. Kniha je pak určitým průvodcem po tom, jak různí autoři s pojmem zdravý rozum nakládali. Poměrně zajímavě tuto různorodost zachycuje a stopuje, z čeho vlastně pramení. Všimá si přitom historického kontextu a předkládá důvody, které

příslušné myslitele vedly k tomu začlenit zdravý rozum do jejich vlastních koncepcí.

V knize je tedy představeno několik filosofů, kteří tento pojem používali a kteří ovlivnili i další diskusi. Jak sám autor píše v úvodu: „Každý z nich pracuje s vlastním pojetím zdravého rozumu. Liší se nejen od ostatních probíraných autorů, ale podle všeho také od běžného dobového úzu. Zdravý rozum tak pro tyto autory představuje výslovný námět jejich práce. Konstruují vlastní koncepci zdravého rozumu pro uplatnění ve filosofii a zároveň obvykle věnují jistou pozornost obhajobě souladu zkonstruovaného pojmu s běžnou praxí“ (11).¹

Jednotliví filosofové, kterým je v knize věnována pozornost, jsou rozčlenění podle toho, v jakém kontextu s tímto pojmem pracovali. Nejprve se kniha zaměřuje na antické kořeny pojmu: jako hlavní autoři jsou uvedeni Aristotelés, Seneca a Cicero. Středověcí autoři podle autora debatu o zdravém rozumu příliš nerozšířili, a proto je následně učiněn skok až do novověké filosofie. Ta je uvedena výkladem Descartova a Berkeleyova pojetí, podle něhož je zdravý rozum „světlo náležející lidské přirozenosti“. Proti Descartovi a Berkeleymu jsou postaveni Giambattista Vico a Lord Shaftesbury, kteří charakterizovali zdravý rozum jako *cosi*, co je sdíleno davem. Hlavní část knihy je však věnována skotské škole zdravého rozumu, zejména jejímu ústřednímu představiteli

¹ Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované knihy.

Thomasu Reidovi. V poslední části je pak probíráno pojetí Immanuela Kanta a jeho následovníků.

Jak jsem naznačila, ačkoli „móda zdravého rozumu“ vrcholila v novověké filosofii, Petr Glombíček ukazuje, že je tento pojem daleko starší. S určitou jeho variantou pracovali zmínění Aristotelés, Seneca a také Cicero. U těchto filosofů podle Glombíčka však ještě nemůžeme hovořit o samostatné koncepci zdravého rozumu, což autor dokládá prostřednictvím analýzy příslušných pojmů:

V souvislosti s Aristotelem Glombíček rozebírá zejména pojmy *endoxos*, *koiné aisthésis*, *fronésis* a nakonec *orthos logos*. U Seneky jde o termíny *sensus communis* a *bona mens*. U Cicerona se objevuje *recta ratio*.

Aristotelés dané pojmy užívá většinou ve spojitosti se smyslovým vnímáním, následným správným posouzením vjemů a vyhodnocením určité situace. Pojmu zdravého rozumu, (anglicky „common sense“ a latinsky „sensus communis“) by pak z lingvistického hlediska nejvíce odpovídal pojem *koiné aisthésis* čili společný smysl. Aristotelés používá tento termín právě v souvislosti se smyslovým vnímáním a míní jím schopnost vnímat „celkově“ (případně nějakou podobnou schopnost). S uvedeným pojmem také úzce souvisí klasický pojem *fronésis* neboli praktická rozumnost či rozvaha. V tomto případě se jedná o schopnost ve správný okamžik správně jednat. Takové jednání přitom předem vyžaduje určitý základ poskytnutý právě smyslovým vnímáním. Oproti tomu pojem *endoxos*, který Petr Glombíček přeložil jako něco, co je „důvěryhodné“, Aristotelés uží-

vá v kontextu logiky a aplikuje ho na premisy, které by měly být „věrohodné pro všechny, většinu či moudré“ (22). Poslední pojem *orthos logos* by byl nejbližší pojmu *recta ratio* čili pojmu „správného rozumu“, jež užívali římscí autoři. V Aristotelově díle se tento pojem poměrně často překrývá právě s *fronésis* a bývá také používán v souvislosti s jednáním.

Autor ukazuje, že pojmů, které se významově blíží „zdravému rozumu“, je u Aristotela vícero a u každého z nich můžeme nalézt určité shodné rysy s tím, jak byl následně používán v novověku. Ačkoli se uvedené pojmy mohou na první pohled zdát rozdílné, Glombíček nakonec ukazuje, že všechny jsou užívány v kontextu jednání, resp. správného jednání a rozhodování (39–42).

Taková interpretace není vzdálená ani Senekovu pojetí. Pojem *sensus communis* je u něho spojován s praktickou soudností v sociálních vztazích, což podle autora „obvykle znamená brát v potaz rozšířené postoje a očekávání“ (47). Senekův „zdravý rozum“ Glombíček také dává do souvislosti s pojmy *bona mens* (dobrá mysl) a *recta ratio* (správný rozum), který se objevuje také u Cicerona. Ciceronův pojem správného rozumu (*recta ratio*) autor překládá jako „správný pojem“, což však – domnívám se – v některých definicích nedává dobrý smysl. Vzhledem k tomu, že se u Cicerona hovoří o určitém druhu rozumového souzení a rozvíjení racionality jako takové, překlad „správný rozum“ by na některých místech vyhovoval lépe. Autor však nejspíše chtěl přímo poukázat na spojitost s aristotelským pojmem *orthos logos*.

Od antického užití zdravého rozumu, jež se pojí s morálním jednáním či určitou soudností v rámci pobývání ve společnosti, se vzdaluje Descartes. Ten v Glombíčkově výkladu považuje zdravý rozum spíše za jakési objektivní měřítko rozumu. I v jeho spisech nalezneme pojmy jako dobrá mysl, správný smysl či správný rozum, avšak v jiném kontextu, než v jakém je užívali antičtí filosofové.

Stojí za pozornost, že autor začíná výklad o „novověké módě zdravého rozumu“ právě u Descarta, který je běžně považován za otce novověké filosofie a novodobé radikální skepse. Jeho „nová filosofie“ je však vzdálena tomu, co se běžně za zdravý rozum považuje, tedy určitým sdíleným postojům: je známým faktem, že *Meditace o první filosofii* mají sdílené postoje spíše nabourávat. Sám autor uvádí: „Adopce Descarta za otce novověké filosofie znamená, že se jeho filosofie vykládá jako ostrý protiklad toho, čemu obvykle říkáme ‚common sense‘. Descartes je tradičně stále často chápán jako myslitel radikálně nového začátku, jehož skeptická úvaha ... zpochybňuje to, čemu se ve fenomenologické tradici říkáva ‚přirozený postoj‘ s jeho důvěrou v podobu, ba samu existenci světa kolem nás“ (71).

Autor následně ukazuje, že se pojem zdravého rozumu i tak prolíná celým Descartovým dílem, a to jak ranými, tak pozdějšími spisy. Navíc vychází z nevydaného Descartova spisku *Studia bonae mentis*. *Bona mens*, tedy dobrá mysl či správný smysl. Tento správný smysl podle Descarta spočívá ve schopnosti rozlišovat pravdivé od nepravdivého, správné od klamného.

Glombíček zde poukazuje na to, že Descartův projekt celkově souvisí se systematizací poznatků, čili axiomů a prvních pravd. Schopnost souzení, tedy souzení správného, je schopností orientovat se v tomto systému. Člověk zde vede určité „světlo rozumu“ – společná poznávací schopnost, která v zárodku náleží všem lidem, ovšem u každého člověka je různě rozvinutá. Autor uvedenou myšlenku shrnuje následovně: „Descartes svůj filosofický projekt prezentoval jako osvojování nadosobního hierarchicky uspořádaného systému pravd (vědění nebo filosofie). Cestou k němu bylo oprostít se od předsudků nabytých výchovou respektive sledováním své tělesné přirozenosti a následně objevit principy, ze kterých celý systém poznatků vychází“ (280). Jak je možné vidět, Descartes svůj projekt prezentuje jako nalézání a osvojování si určitých axiomů vědění či prvních pravd, což je zjevně diametrálně odlišná filosofie v porovnání s antickými autory a jejich chápáním zdravého rozumu.

Určité analogie s Descartovým pojetím pak můžeme nalézt u George Berkeleyho. Jak upozorňuje Glombíček, filosofie tohoto irského myslitele je podobně jako ta Descartova revizionistická: „Co se týče zdravého rozumu, je na tom Berkeley překvapivě podobně jako Descartes. Tradiční vnímání Descarta ze strany filosofů vystihuje nejlépe strawsonovský termín ‚metafyzický revizionismus‘ – filosofie, která jde proti *common sense*, bereme-li jej jako soubor přesvědčení sdílených běžnými lidmi“ (90). To znamená, že se nesmíme dívat na pojem zdravého rozumu z našeho, běžného hlediska, ale z hlediska Berkeleyho, který je

v rámci svého filosofického programu spojuje s theologickou praxí a politickou situací. I zde se však jedná o určité světlo rozumu – schopnost soudit nezakalenou předsudky.

Další Glombičkem komentovaný autor Giambattista Vico se oproti předchozím jménům navrácí k řecké a římské tradici: ačkoli není považován za tradičního filosofa, můžeme u něho nalézt stejný apel, jaký jsme mohli spatřovat u antických myslitelů. Jeho stanovisko souvisí jak se vzděláním, tak s etickou praxí, či lépe, s uměním se dobře chovat. Jedná se tedy o určitý druh socializace, o určitou vazbu na společnost. Zároveň je zde viditelná úzká souvislost s racionalitou jako takovou, která je v tomto kontextu taktéž chápána společensky. Autor zde hezky líčí Vikovo kreativní zacházení s jazykem, pojem zdravého rozumu nevyjímá: „Být racionální tak znamená ve vikovském rámci podílet se na společenských zvyklostech. Zdravý rozum ve smyslu obecného mínění je v takové koncepci racionality klíčový“ (282).

Podobný apel na společenskou praxi můžeme nalézt také u Lorda Shaftesburyho. Jeho koncepci zdravého rozumu Glombiček zasazuje do historického kontextu, ale hlavně do souvislosti s jeho etikou a estetikou. Zdravý rozum zde slouží jako poslední instance, na niž se lze odvolat, když nám v diskusi dojdou argumenty. Samotná Shaftesburyho koncepce zdravého rozumu není nijak složitá a novátorská, avšak v rámci dějin vývoje tohoto pojmu velmi vlivná. Byla to zejména Shaftesburyho zásluha, že se stal „zdravý rozum“ módním prvkem nejen filosofických diskusí.

Bezesporu nejvýznamnějšími představiteli, kteří ovlivnili debatu ohledně zdravého rozumu, byli skotští myslitelé známí jako „skotská škola common sense“. Kapitulu věnovanou těmto skotským myslitelům považují v knize za nejpozoruhodnější, a to ani tolik z pohledu filosofického, jako spíše historického.

První řádky kapitoly jsou uvedeny ironickou poznámkou z pera Immanuela Kanta. Byl to právě Kant, kdo nepřilíš uctivě ve svých dílech probíral některé body v nauce těchto skotských myslitelů. A byl to hlavně Kant, u něhož pojem zdravého rozumu, podle autora, posléze degradoval na pouhé „obecné mínění“.

Tomuto Kantovu postoji se však nelze divit. Podle jeho známého výroku ho z tzv. „dogmatického spánku“ probudil skotský filosof David Hume, jehož myšlenek si velmi cenil a jehož koncepce se stala hlavním terčem kritiky filosofů common sense: autoři jako Thomas Reid, James Oswald a James Beattie dokonce označovali Humovu filosofii za absurdní a proti Humově skepsi kladli právě svůj pojem zdravého rozumu.

Další zajímavostí je, že k četbě skotských filosofů přivedl Kanta polyhistor Joseph Priestley, který se ve své době poměrně radikálně postavil proti jejich dílu. Kant však Priestleyho, jak autor uvádí, hodil „do stejného pytle“ se zbylými skotskými filosofy a příliš jeho dílu neporozuměl. Kantovu „interpretáčnickou slepotu“ autor, koneckonců, zmiňuje již v úvodu (7–8).

Kapitola o skotských filosofech se však v první řadě věnuje historickému kontextu, který je v tomto případě velmi pestrý. Glombiček historický vývoj

hezky popisuje a mimo jiné zmiňuje, že skotská škola common sense vlastně nebyla žádnou školou: nešlo o autory, kteří by „bojovali“ za jedno téma. Ostatně označení „škola“ pocházelo od kritiků těchto autorů a mělo působit posměšně. Paradoxně se však název „skotská škola common sense“ v dějinách filosofie vžil a běžně se užívá bez oněch posměšných konotací.

Dalším neméně zajímavým faktem je, že tito autoři spolu vzájemně svou práci nekonzultovali, avšak, podle všeho, své práce četli. Přinejmenším Beattie a Oswald četli Reida, neboť ho ve svých dílech zmiňují. Otázkou je, zda Reid četl Beattiego a Oswalda. Vzhledem k tomu, že se všichni tři pohybovali ve Skotsku na podobných školách, je možné soudit, že se mu jejich díla minimálně dostala do rukou.

Dalším zajímavým bodem Glombíčkovy výkladu je, že ačkoli je za hlavní postavu tohoto proudu považován Thomas Reid, největšího ohlasu se v jeho době dostalo Beattiemu. Ten byl považován za tehdejší intelektuální celebritu či, dnešním jazykem, za „influencera“. Tento fakt nejspíše provokoval Priestleyho, který k sepsání své polemiky s tímto autorem měl důvody filosofické, náboženské a v neposlední řadě i politické. A právě Priestleyho spis se posléze dostal do rukou Kantovi.

Když se zaměříme na to, jak uvedení autoři chápou common sense, Glombíček uvádí, že také jejich užití se vymyká významům, které jsou tomuto termínu běžně připisovány. Již Beattie spojuje zdravý rozum s intuitivním nahlédnutím určitých pravd, které vychází z lidské přirozenosti. Jedná se tedy o určitou dobu intui-

tivního smyslu. Oswald, podobně jako Beattie, nespojoval common sense s běžným míněním davu. Považuje ho za určitou schopnost soudit něco, co je podloženo smysly.

Paradoxně Reidův výklad common sense, jakožto výklad nejvýznamnějšího autora této školy, budí i největší diskuse, což reflektuje i Glombíček. Stopuje kořeny Reidova pojmu přes dezinterpretaci u Priestleyho až k vysvětlení tohoto tématu u Reidova následovníka George Turnbulla, jemuž je však ve výkladu vymezeno bohužel jen málo místa.

V kapitole věnované Kantovi Glombíček vysvětluje, v jakém ohledu u něho dochází k degradaci pojmu zdravého rozumu na běžné mínění. Už proto, že se Kant příliš lichotivě o skotských myslitelích nevyjadřoval, stojí za pozornost, že jeho pojetí má zdroj v jejich úvahách, a že dokonce přebírá některé jejich pojmy. Jak upozorňuje autor: „Fakt, že Kant využívá týž pojem zdravého rozumu, jaký uplatňuje v negativním ohlasu na Skoty, také při výkladu vlastní nauky, ostatně potvrzuje, že při hodnocení Skotů použil pojem zdravého rozumu, který bral za samozřejmý, a to bez ohledu na kritizované texty“ (228). Ačkoli tedy Kant kritizoval Skoty za jejich odvolávání se na common sense, postupuje ve své kritice obdobně. Zároveň jeho pojem smyslovosti má blízko k jeho užití u skotských filosofů. Za pozornost také stojí jeho pojetí zdravého rozumu v rámci úvah o estetické soudnosti. Jak autor ukazuje, zde se tento pojem objevuje zejména v souvislosti s kritériem vkusu: „Kantovi jde o sensus communis, který je skutečně smyslem, vnímáním, pocíťováním“ (283).

Vzato souhrnně, kniha *Ke genealogii zdravého rozumu* provází čtenáře koncepcemi různých autorů a sleduje, v jakém ohledu užívali pojem zdravého rozumu a jak jej dokázali zakomponovat do své nauky. Autor podává pozoruhodný doklad toho, jak myslitelé ve většině případů pracovali s pojmem zdravého rozumu způsobem, který se vzdaluje jeho dnešnímu chápání jako obecně sdílené schopnosti. Pro mnohé z nich byl pojem úzce spjat se smyslovostí a smyslovým vnímáním, které následně ústilo do určitého souzení a jednání.

Knihu rozhodně vnímám jako cenný příspěvek nejen k diskusí ohledně

zdravého rozumu, ale celkově k dějinám filosofie. Text je složen zejména z vydaných článků autora na toto téma, které byly nakonec uspořádány do souborného díla. Z edičního hlediska je text taktéž v pořádku, i když se v něm nachází několik překlepů. Kapitoly jsou logicky rozčleněny podle osobností, které měly podobný přístup ke zkoumanému pojmu, což čtenáři velmi pomáhá orientovat se v probírané problematice. Přesto se však u čtenáře očekává alespoň základní obeznámenost s probíranými autory a jejich koncepcemi.

Eva Peterková